

DE WERELD KWAM NAAR WOENSDRECHT



NIM

DE WERELD KWAM NAAR WOENSDRECHT

Een vliegbasis te midden van het
kruisraketten debat 1983-1987

Tom Duurland



Uitgeverij Van Wijnen - Franeker

Vormgeving: www.garage-bno.nl
Cartografie: Erik van Oosten, Den Haag
Druk: Printbase B.V., Sintjohannesga

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie is een zelfstandig wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum binnen de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Deze publicatie maakt deel uit van het onderzoeksprogramma van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De meningen en opvattingen die in deze publicatie worden uitgesproken, zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur. Zij geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van de minister van Defensie.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher. The views expressed in this publication are those of the authors and do not necessarily reflect the views of the Minister of Defence.

© 2018 by the Netherlands Institute of Military History, The Hague, The Netherlands

Printed in the Netherlands
ISBN 978 90 5194 556 0
NUR 689

www.uitgeverijvanwijnen.nl

Voorwoord 8

HOOFDSTUK 1	Politieke besluitvorming 10
	<i>Het nucleair afschrikkingsevenwicht 11</i>
	<i>Duiven en haviken 15</i>
	<i>Reageren op een nieuwe dreiging 17</i>
	<i>Een David in het land van Goliath 18</i>
	<i>Haagse reserves 21</i>
	<i>Het NAVO-dubbelbesluit 24</i>
	<i>In de wachtkamer 26</i>
	<i>Alle ogen op Woensdrecht 29</i>
	<i>De eerste zuurtest 32</i>
	<i>Het 1-junibesluit 35</i>
	<i>Het plaatsingsbesluit 40</i>
HOOFDSTUK 2	De komst van de Amerikanen 42
	<i>Een vliegweide op de Brabantse Wal 43</i>
	<i>Een dilemma voor B&W 48</i>
	<i>Woensdrecht in de steigers 52</i>
	<i>Daily life in Woensdrecht 60</i>
	<i>Greenham Common en Molesworth 64</i>
	<i>Comiso Air Station 66</i>
	<i>Nieuwe Amerikaanse kernwapens in West-Duitsland 68</i>
	<i>Kruisvluchtwapens bij de zuiderburen 70</i>
	<i>Een geslaagd programma? 73</i>
HOOFDSTUK 3	Actie & reactie 74
	<i>Demonstreren voor de vrede 75</i>
	<i>Het vuur aangewakkerd 77</i>
	<i>Naar Woensdrecht! 80</i>
	<i>Het VAK en de eerste acties 82</i>
	<i>Tot het hek 86</i>
	<i>Blokkade en ontruiming 92</i>
	<i>Kat-en-muisspel 96</i>
	<i>De langste adem 100</i>

HOOFDSTUK 4 De sociaaleconomische impact 104

- Tumult in de raadszaal* 106
- Woensdrecht aan het woord* 108
- Burgers versus activisten* 111
- Voor een betere wereld* 115
- Maatschappelijke weerstand* 120
- Yanks in West-Brabant* 125
- Impact op het basispersoneel* 128
- De balans* 132

HOOFDSTUK 5 Het einde van een tijdperk 134

- Rond de onderhandelingstafel* 135
- Gorbatsjov en het veiligheidsvraagstuk* 138
- Genève en Reykjavik* 139
- Optimisme en twijfel in Woensdrecht* 142
- Een luchtbus op komst* 146
- Eindspel* 150
- De invulling van het INF-verdrag* 153
- Het vertrek van de Amerikanen* 154
- On-site inspections* 156
- Terug in de anonimiteit?* 159

Nawoord 161

Noten 162

Geraadpleegde bronnen en literatuur 182

Afkortingenlijst 188

Personenregister 190

Illustratieverantwoording 191



Voorwoord

In de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd Woensdrecht wereldnieuws. Deze rustige gemeente in West-Brabant veranderde in een plaats waar internationale geschiedenis werd geschreven. De aanleiding was de overweging van de regering om Amerikaanse kruisvluchtwapens te stationeren op de lokale vliegbasis aldaar, maar de grootste aandacht kwam voort uit de aanhoudende demonstraties tegen dit beleid die vooral ter plekke werden gehouden. Het protest – deze ‘Hollanditis’ – richtte zich behalve tegen de ‘kruisraketten’ tegen kernwapens in het algemeen, waarbij Woensdrecht het epicentrum werd van dit verzet.

Nu, dertig jaar later, beginnen de herinneringen aan deze tumultueuze periode te vervagen en zijn ook de gebouwen die toentertijd voor de Amerikanen zijn opgetrokken langzamerhand aan het verdwijnen, en dat terwijl deze periode medebepalend werd voor de toekomst van de vliegbasis. Hoewel de kruisvluchtwapens er uiteindelijk niet kwamen, vormden de plannen en investeringen uit die tijd het fundament voor de huidige situatie op de basis. Na de Val van de Berlijnse Muur in 1989 werden binnen de Koninklijke Luchtmacht een efficiëncyslag en centralisatie doorgevoerd. Vliegbasis Woensdrecht is toen vanwege de splinternieuwe infrastructuur gekozen als centrale locatie voor het onderhoud van de luchtvloot. Tijdens de grote bezuini-

gingsrondes die het Ministerie van Defensie in de periode 1990-2013 raakten, nam het belang van de vliegbasis alleen maar toe.

Het is geen boude uitspraak dat de voorgenomen plaatsing van de kruisvluchtwapens er substantieel toe heeft bijgedragen dat de Vliegbasis Woensdrecht nu nog bestaat. Hoe dan ook, in mijn tijd als commandant heb ik gemerkt hoezeer de gebeurtenissen van toen nog steeds leven – op de basis, maar zeker ook daarbuiten. (Oud)personeel heeft vooral de confrontaties met vredesdemonstranten sterk op het netvlies staan en omwonenden herinneren zich nog levendig de activisten en vele Amerikanen die in de regio neerstreken. Verder vormen de politieke discussies uit die tijd een blijvend onderwerp van gesprek.

Deze bepalende en markante gebeurtenissen waren nog niet goed vastgelegd voor toekomstige generaties; binnen de Koninklijke Luchtmacht hebben we immers de neiging vooral vooruit te kijken. Om die reden heb ik het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) verzocht deze geschiedenis te boekstaven. De directeur van het instituut, prof.dr. B. Schoemaker, en zijn voorganger, drs. P.H. Kamphuis, evenals prof.dr. J. Hoffenaar en dr. A.J. van der Peet, hebben dit initiatief enthousiast omarmd en trokken de auteur en onderzoeker T.D. Duurland MA aan om het boek te schrijven.

Hem is dan ook de meeste dank verschuldigd. Duurland heeft tal van nieuwe bronnen weten aan te boren en interviews gehouden met diverse betrokkenen die, allen vanuit hun eigen perspectief, op deze bewogen tijd terugkijken. Dat heeft geresulteerd in deze boeiende en rijk geïllustreerde publicatie. Ik wens u veel leesplezier toe.

Kolonel drs. P. de Boer

Commandant Vliegbasis Woensdrecht 2014-2017



1 Politieke besluitvorming



Op 21 oktober 1987 arriveerde op de Vliegbasis Woensdrecht het eerste Amerikaanse transportvliegtuig met materieel voor de politiek omstreden nucleaire *Ground Launched Cruise Missiles* (GLCM's). De Nederlandse autoriteiten hadden hiervoor, na een ingewikkeld en langdurig besluitvormingsproces, ten langen leste toestemming gegeven. Volgens het toenmalige kabinet onder leiding van de christendemocraat R.F.M. Lubbers stond dit besluit model voor de manier waarop Nederland omging met vraagstukken van vrede en veiligheid. Toch wezen opiniepeilingen uit dat meer dan de helft van de Nederlanders zich niet in de opvatting van de premier kon vinden. Op de omheining van de vliegbasis waren eerder door demonstranten spandoeken aangebracht met leuzen als 'Korte metten met raketten', en daarbij was het in de voorgaande jaren niet gebleven. Het 'kruisrakettendebat' was in Nederland met ongekende felheid gevoerd, wat uitgebreid belicht was in de media.¹ De breuklijn tussen voor- en tegenstanders had zich voltrokken op het niveau van de supermachten, de Verenigde Staten (vs) en de Sovjet-Unie, tussen de lidstaten van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO), in het Nederlandse parlement, binnen opeenvolgende kabinetten, alsmede in de Nederlandse samenleving. Het gevolg hiervan was dat de kleine gemeente Woensdrecht en de gelijknamige vliegbasis tussen 1983 en 1987 volop in de aandacht kwamen te staan.

Het nucleair afschrikkingsevenwicht

Het kernwapen had aan het einde van de Tweede Wereldoorlog zijn intrede gedaan en speelde een bepalende rol in het strategisch denken van de NAVO, die in 1949 was opgericht. In de nieuwe wereldorde tekende

Op 30 mei 1978 ontmoetten de regeringsleiders van de NAVO-lidstaten, vergezeld door hun ministers van Buitenlandse Zaken, elkaar in het Witte Huis in Washington. De Nederlandse premier A.A.M. van Agt zit vooraan als vierde van rechts; daarachter staat minister van Buitenlandse Zaken Ch.A. van der Klaauw.



Op 25 juli 1946, tijdens operatie *Crossroads*, testten de Verenigde Staten de effecten van een nucleaire explosie op oorlogsschepen met proefdielen aan boord. Gezicht van het eiland Bikini Atoll in de Grote Oceaan.

de kwetsbaarheid van West-Europa zich scherp af tegen de militaire macht van de Sovjet-Unie en haar bondgenoten. Zij organiseerden zich in 1955 in een politiek-militair bondgenootschap, het Warschaupact, dat in numeriek opzicht superieur was aan de NAVO. De West-Europese bondgenoten maakten zich dan ook geen illusies. Een grootschalig offensief van het Warschaupact, waarbij de aanvallers richting de Noordzeehavens zouden oprukken, gold als het gevaarlijkste scenario; een dergelijke invasie kon waarschijnlijk alleen tot staan worden gebracht door de inzet van kernwapens. Daarom droeg de NAVO aanvankelijk een strategie van *massale vergelding* uit; door het dreigement dat elke vorm van agressie, hoe gering ook, onmiddellijk zou worden vergolden met nucleair wapengeweld moest de Sovjet-Unie worden afgeschrikt. Deze strategie gaf invulling aan artikel 5 van het

Noord-Atlantisch Verdrag. Daarin stond (en staat) dat een aanval op één of meer lidstaten wordt beschouwd als een aanval op alle lidstaten en dat zij elkaar zullen bijstaan om de veiligheid van het verdragsgebied te herstellen en bewaren.

Het dreigen met de inzet van kernwapens kwam niet van één kant. De Sovjet-Unie ontwikkelde vanaf 1949 een eigen kernmacht met een toenemend bereik en vernietigende kracht. Spoedig waren beide supermachten verwickeld in een kernwapenwedloop met een onzekere uitkomst. In oktober 1962 kon een kernoorlog ternauwernood worden afgewend.² Amerikaanse spionagevliegtuigen hadden toen op Cuba Sovjetkernraketten ontdekt, die een groot potentieel gevaar voor de VS vormden. Washington had daarop besloten over te gaan tot een blokkade van het eiland, maar Sovjetschepen met kernwapens waren desondanks op weg gegaan naar de Caraïben. Alleen dankzij intensief overleg wisten Sovjetleider N.S. Chroesjtsjov en de Amerikaanse president J.F. Kennedy een escalatie van de crisis te voorkomen.



Op 26 mei 1972 tekenden de Amerikaanse president R.M. Nixon (links) en Sovjetleider L.I. Brezjnev (rechts) in Moskou het SALT-I-verdrag.

Onderlinge afspraken naar aanleiding van deze ‘Cubacrisis’ vormden de opmaat tot een diplomatieke toenadering. In 1967 stelde het rapport-Harmel, vernoemd naar de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, graaf P.C.J.M. Harmel, dat de NAVO, naast het verdedigen van het eigen grondgebied, ook het bevorderen van de ‘ontspanning’ tussen Oost en West tot taak had.³ In 1969 kondigde de Amerikaanse president R.M. Nixon (1969-1974) een ‘era of negotiation’ aan. Er volgden verschillende topontmoetingen. Veelbetekenend waren de *Strategic Arms Limitation Talks* (SALT), waarbij de twee supermachten afspraken maakten over hun maximale aantallen strategische kernwapens. Nixon bezocht in mei 1972 als eerste Amerikaanse president Moskou, om een interim-verdrag (SALT-I) te ondertekenen. Dit was een mijlpaal; beide supermachten erkenden impliciet het nucleair-strategisch afschrikkingsevenwicht.⁴ Controle op de naleving van het verdrag vond plaats met satellietwaarneming. Verder overleg moest uitmonden in een nieuw verdrag, SALT-II. Vaststond dat beide staten voldoende vermogen hadden om elkaar volkomen te

vernietigen, ook wel *Mutual Assured Destruction* (MAD) genoemd, ongeacht wie er als eerste zou aanvallen. Toen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in 1973 tijdens de Yom Kippur-oorlog, tussen het door Washington gesteunde Israël en het door Moskou geholpen Egypte en Syrië, lijnrecht tegenover elkaar kwamen te staan, bleek er echter weinig sprake te zijn van ‘ontspanning’. Het afschrikkingsevenwicht was de stabilisator van de Koude Oorlog. MAD weerhield beide supermachten ervan een oorlog tegen elkaar te overwegen.⁵

De West-Europese NAVO-partners namen op het vlak van de nucleaire bewapening een bescheiden positie in. Alleen Groot-Brittannië en Frankrijk werden respectievelijk in 1952 en 1964 (kleine) kernmachten. De Europese partners bleven militair gezien afhankelijk van de Verenigde Staten. Omstreeks 1960 waren hun strijdkrachten maar liefst voor de helft uitgerust met Amerikaans materieel.⁶ Tevens waren er VS-troepen in Europa gestationeerd, met name in de Bondsrepubliek Duitsland, dat tot 1955 geen eigen krijgsmacht bezat. Nederland was NAVO-partner van het eerste uur en le-



De Nike-Hercules luchtdoelraketten van de Koninklijke Luchtmacht, die merendeels stonden opgesteld in West-Duitsland, moesten het NAVO-territoir beschermen tegen luchtaanvallen van het Warschaupact.

verde troepen voor de gezamenlijke verdediging – eerst achter de IJssel, vanaf 1958 achter de Weser en vanaf 1963 bij de Duits-Duitse grens op de Noord-Duitse laagvlakte. Er was weliswaar geen sprake van oorlog, maar de NAVO-troepen in Europa bevonden zich voortdurend in een hoge staat van paraatheid.

In 1957 accepteerde Nederland als eerste NAVO-lid op het Europese continent eigen kernwapentaken.⁷ De Nederlandse krijgsmacht kreeg in de loop der jaren diverse *dual capable* wapensystemen, die zowel met een conventionele als met een nucleaire lading konden worden uitgerust. Houwitsers,⁸ grondgebonden gronddoelraketten (vanaf 1959 de Honest John, in 1979 vervangen door de Lance), grondgebonden luchtdoelraketten (vanaf 1959 de Nike Ajax en vanaf 1965 de Nike Hercules),⁹ jachtbommenwerpers (vanaf 1959 de F-84F, vanaf 1964 de F-104G) en maritieme patrouillevliegtuigen (de Lockheed Neptune SP-2H, van 1963 tot 1984). Deze laatste konden nucleaire dieptebommen afwerpen. Een zesde kerntaak betrof de *Atomic Demolition Munition* (ADM, ofwel nucleaire 'landmijnen'). Bovengenoemde



De Republic F-84F Thunderstreak was in 1956 de eerste jachtbommenwerper in dienst van de Koninklijke Luchtmacht die zowel kon worden uitgerust met conventionele bewapening, zoals hier afgebeeld, als met een tactisch kernwapen.

wapensystemen waren in Nederlands bezit, zodat in vredetijd de bediening ervan kon worden beoefend. De nucleaire ladingen waren en bleven Amerikaans eigendom. Over hun inzet zou in oorlogstijd gemeenschappelijk in NAVO-verband worden besloten.¹⁰

Door een verscheidenheid aan wapensystemen had de NAVO diverse opties om te reageren op agressie van het Warschaupact. Het bondgenootschap gaf er zo blijk van dat het zich in elk geval zou verdedigen, maar liet in het midden op welke wijze. Dit was de leidende gedachte achter de in 1967 door de NAVO aanvaarde afschrikingsstrategie van *flexibility in response*. Daarbij liet het bondgenootschap doelbewust onzekerheid bestaan over de vraag hoe het op een vijandelijke aanval zou reageren. Enerzijds wilde het bijvoorbeeld een conflict op een zo laag mogelijk geweldsniveau beëindigen, anderzijds hield het nadrukkelijk de optie van escalatie open. Deze strategie deed bij de continentaal-Europese lidstaten overigens wel enige twijfel ontstaan of de vs hen wel daadwerkelijk te hulp zouden schieten als een oorlog beperkt zou kunnen blijven tot Europa. Het formele

Amerikaanse antwoord daarop was dat de vs het NAVO-grondgebied als ondeelbaar bleven beschouwen. Artikel 5 was onaantastbaar, zo heette het.

Duiven en haviken

De kernwapentaken van de Nederlandse krijgsmacht stonden in Nederland aanvankelijk weinig ter discussie. Tot halverwege de jaren zestig voerde de regering in Den Haag een pro-Amerikaans beleid dat was gebaseerd op een “brede, zij het stilzwijgende maatschappelijke consensus”.¹¹ Een anti-Amerikaans sentiment ontstond met name door de oorlog in Vietnam; een deel van de (vooral jonge) Nederlandse bevolking aanvaardde het ‘morele leiderschap’ van Washington niet meer als vanzelfsprekend.¹² Door de Vietnamoorlog groeide ook de belangstelling voor de internationale politiek in het al-

Op 18 januari 1973 protesteerden jongeren in Amsterdam tegen de oorlog in Vietnam.



gemeen. De afbraak van de verzuiling, de opkomst van de jongerencultuur en de protesten tegen de gevestigde orde, leidden tot nieuwe maatschappelijke en politieke opvattingen. Een minderheid van de bevolking hield er een antimilitaristische overtuiging op na.

Dit veranderende klimaat in de samenleving kwam tot uitdrukking in de politieke verhoudingen. Twee nieuwe partijen, de Politieke Partij Radicalen (PPR) en Democraten 66 (D'66), kwamen met de Partij van de Arbeid (PvdA) tot een gezamenlijke beleidsvisie, beschreven in *Keerpunt 1972*. De 'progressieve drie' streefden naar een vermindering van de rol van kernwapens en een efficiënter gebruik van een in omvang terug te brengen defensiebudget.¹³ Hun doel was het 'kernwapenvrij maken van Nederlandse bodem', 'een verbod op kernproeven' en een formele afspraak dat geen enkel land zijn kernwapens als eerste zou gebruiken (een *no first use*-garantie). Daarnaast moest Nederland zijn NAVO-lidmaatschap gebruiken om een actief ontspanningsbeleid te bevorderen.

Spoedig kregen de progressieven een kans om te regeren, want in juli 1972 kwam het kabinet Biesheuvel ten val. De PvdA kwam uit de verkiezingen van november 1972 tevoorschijn als grootste partij. Samen

met de PPR en D'66 wisten de sociaaldemocraten in mei 1973 een coalitie te vormen met de Katholieke Volkspartij (KVP) en de Anti-Revolutionaire Partij (ARP). De samenwerking noopte evenwel tot compromissen, omdat de confessionele partijen een conservatievere visie op het veiligheidsbeleid hadden. Na een lange formatieperiode kwamen de partijen onder meer overeen dat "het streven naar wapenbeheersing en wederzijdse ontspanning in de internationale samenleving essentieel [was]".¹⁴ In de eerste helft van de jaren zeventig groeide de begroting van het ministerie van Defensie van 3,9 miljard (1970) naar 6,8 miljard gulden (1975). Uitgedrukt in percentages daalden de defensieuitgaven in deze periode echter van 13,4% naar 10,9% van het totale overheidsbudget, terwijl de kosten voor personeel en materieel stegen.¹⁵ Deze trend zou zich de komende decennia voortzetten.

Bij de verkiezingen van mei 1977 behaalde de PvdA opnieuw de meeste zetels, maar ditmaal bleef regeringsdeelname uit. De drie grote christelijke partijen, die zich hadden samengevoegd tot het CDA onder leiding van A.A.M. van Agt, sloten een coalitie met de VVD onder H. Wiegel. In de regeringsverklaring sprak het nieuwe kabinet zijn zorgen uit over de "opbouw



Het Kamerdebat van 17 januari 1978 stond in het teken van de regeringsverklaring van het nieuwe CDA-VVD-kabinet onder leiding van premier A.A.M. van Agt (rechts) en vicepremier H. Wiegel (links). De beide partijen uitten hierin hun bezorgdheid over de opbouw van de militaire slagkracht van het Warschaupact.

van de militaire kracht van de Sovjet-Unie, die op geen enkele wijze in verhouding staat tot de behoeften aan verdediging”. Dit maakte “handhaving en verbetering van de gemeenschappelijke defensie-inspanning van de bondgenoten onvermijdelijk”.¹⁶ Desondanks was de coalitie ten gevolge van een bescheiden Kamermeerderheid van slechts twee zetels geenszins in staat ingrijpende veranderingen door te voeren. Verder kampte de coalitie met dissidenten binnen de eigen gelederen. Enkele CDA-parlementariërs waren ‘links’ georiënteerd en betreurden de samenwerking met de VVD. Deze ‘loyalisten’ steunden het kernwapenbeleid van het kabinet uitsluitend wanneer dit niet conflicteerde met hun eigen visie. De stem van deze ‘loyalisten’ zou wegens de krappe Kamermeerderheid een belangrijke rol spelen in de besluitvorming over de kruisvluchtwapens.¹⁷ Bij de PVDA – veroordeeld tot de oppositie – trad een verharding van de standpunten op.

Reageren op een nieuwe dreiging

Halverwege de jaren zeventig kwamen westerse inlichtingendiensten te weten dat het Sovjetregime onder L.I. Brezjnev een geavanceerde raket ontwikkelde met een maximaal bereik van 4.400 tot 5.000 km. Dit wapensysteem kon elke plek in West-Europa treffen. Een eveneens zorgwekkend gegeven was dat deze raket zich op een mobiele lanceerinrichting bevond, waardoor ze naar bosrijk gebied te verplaatsen was en hiermee moeilijk traceerbaar zou zijn op satellietbeelden. Bovendien kon ze, gelet op het grote bereik, oostelijker in de Sovjet-Unie worden opgesteld. Een verrassingsaanval van het Warschaupact op West-Europa kon hiermee een grotere kans van slagen hebben. Achter het IJzeren Gordijn ging dit wapensysteem door het leven als de RDS-10 ‘Pionier’; in het Westen als SS-20 ‘Saber’.

De plaatsing van de SS-20 stond in westerse ogen op gespannen voet met de gevoerde *Ostpolitik* van de West-Duitse bondskanselier W. Brandt (1969-1974), die tot doel had de verhoudingen met de DDR en het War-

schaupact in het algemeen te normaliseren. De plaatsing werd door de latere minister van Defensie W.F. van Eekelen wel ‘Brezjnevs grootste blunder’ genoemd, omdat hierdoor de militair-politieke spanning tussen Oost en West toenam.¹⁸ Het lag voor de hand dat het nieuwe wapensysteem was ontwikkeld ter vervanging van verouderde SS-4 en SS-5 middellange afstands-raketten van de USSR, maar deze analyse stelde de NAVO niet gerust. De dreiging die van de nieuwe raketten uitging was namelijk vele malen groter. De oude raketten hadden ‘slechts’ een bereik van respectievelijk 2.000 en 4.000 km, terwijl zij ook minder nauwkeurig waren. Bovendien was de Sovjet-Unie doende de technologie van meervoudig onafhankelijk richtbare kernkoppen toe te passen op de SS-20, hetgeen lukte bij latere varianten van dit wapen.

De bezorgdheid binnen de NAVO werd verwoord in verschillende rapporten van de *Nuclear Planning Group* (NPG), een consultatief orgaan aangaande het door het bondgenootschap te voeren kernwapenbeleid. De *United States Air Forces in Europe* (USAFE) hadden in de jaren vijftig kruisvluchtwapens van het type TM-61A Matador en TM-76 Mace gestationeerd in West-Duitsland, alsmede Thor-raketten in Groot-Brittannië en Jupiter-raketten in Italië en Turkije. Deze systemen waren verouderd; het industriële en bestuurlijke hart van de Sovjet-Unie lag bijvoorbeeld buiten hun bereik. Er bestond geen westers equivalent van de nieuwe SS-20, die vanaf het einde van 1976 operationeel werd.¹⁹

Bij de bezorgdheid in het Westen woog mee dat de militaire steun van de VS in de voorgaande jaren minder vanzelfsprekend leek te zijn geworden dan zij eerst was. Enerzijds had het zogeheten ‘Watergateschandaal’, dat Nixon tot aftreden dwong, de Amerikaanse geloofwaardigheid ondermijnd. Anderzijds wekte de West-Europese onwil om de eigen defensie-uitgaven vergaand te verhogen, en daarmee een evenredig aandeel in de defensielast op zich te nemen, irritaties op in Washington. In het diplomatieke circuit vroegen steeds meer betrokkenen zich hardop af of de Amerikanen een nucleaire Apocalyps zouden riskeren ten behoeve van

de verdediging van hun Europese bondgenoten. Gelet op deze ontwikkelingen dreigde er een militaire en politieke 'ontkoppeling' tussen beide continenten.²⁰

Het omslagpunt kwam na een rede van de West-Duitse bondskanselier H.H.W. Schmidt, leider van de *Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (SPD), in oktober 1977 in het gezaghebbende *International Institute for Strategic Studies*.²¹ Hij stelde dat er weliswaar een nucleair-strategisch evenwicht bestond tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie (als gevolg van het eerdergenoemde SALT-verdrag), maar dat Moskou een overwicht had verworven in het 'grijze gebied'. Hiertoe behoorden conventionele strijdmiddelen en nucleaire wapensystemen voor de korte en middellange afstand, waarover nog geen formele afspraken op het gebied van wapenbeheersing bestonden.²² De plaatsing van de SS-20 onderstreepte de militaire zwakte van West-Europa. Schmidt meende dat de krachtsverhoudingen tussen Oost en West in dit 'grijze gebied' weer in balans moesten komen.

De NAVO was het erover eens dat de ontplooiing van de SS-20 om een reactie vroeg. Daarom besloot de alliantie tot de oprichting van de *High Level Group* (HLG), bestaande uit defensiespecialisten en diplomaten van de belangrijkste NAVO-landen. De HLG startte in 1977 een onderzoek naar de mogelijkheden om, door modernisering van het *Theatre Nuclear Forces*-arsenaal, het afschrikkingsevenwicht te herstellen. Nederland, dat eerder al bij toerbeurt zitting had genomen in de NPG, mocht als trouwe bondgenoot – en op aandringen van de minister van Defensie, W. Scholten (CDA) – ook aanschuiven. Het vraagstuk waarover de HLG moest adviseren was niet eenvoudig omdat het zowel militaire als politieke componenten bevatte.

De eerste fase van het vooroverleg omvatte de militaire aspecten van de modernisering van de Europese kernbewapening en de daarbij te gebruiken overdrachtsmiddelen. Globaal gezien kwam de keuze neer op die tussen moderne bommenwerpers en geleide wapens. Een doorslaggevende factor was de sterke luchtafweer van het Warschaupact. Om deze te

doordringen, waren snelle dan wel uiterst manoeuvreerbare wapensystemen vereist. In elk geval moest er rekening worden gehouden met een hoog uitvalpercentage. De kosten van de nieuwe wapens moesten beperkt blijven. Bommenwerpers vielen daarom snel af. De HLG achtte twee nieuwe wapensystemen wel geschikt voor stationering, te weten de Pershing II ballistische raket met een hoge (val)snelheid en het nieuwe kruisvluchtwapen, de BGM-109 *Cruise Missile*, een soort onbemand vliegtuig. Beide wapensystemen waren zeer nauwkeurig en konden worden uitgerust met een kernkop.²³

Een David in het land van Goliath

De BGM-109 was om diverse redenen *state of the art*. Zeer modern was het verbeterde TERCOM (*Terrain Contour Matching*)-systeem, een uitvinding van de *US Navy*. Dit hield in dat een ingebouwde radar het terrein tijdens de vlucht kon 'lezen'. Een interne computer verwerkte deze gegevens in het vluchtplan. In die computer zat het kaartbeeld opgeslagen. Dankzij deze technologie kon het kruisvluchtwapen op geringe hoogte een complex traject volgen waardoor het wapen nauwelijks zichtbaar was voor de vijandelijke radar. Dit gegeven vergrootte de kans dat de *Cruise Missile* intact door de vijandelijke verdediging heen kon dringen.

Kruisvluchtwapens konden op drie manieren worden gelanceerd: vanuit vliegtuigen, vanaf onderzeeboten/schepen of vanaf land.²⁴ Voor plaatsing in Europa verdienden de grondgebonden *Ground Launched Cruise Missiles* (GLCM, spreek uit: 'glick-um') de voorkeur. Vriend en vijand moesten doordrongen zijn van de aanwezigheid van de wapens; bij stationering op het land zouden ze 'zichtbaarder' zijn dan in onderzeeboten of in vliegtuigen. Ook was de lancering vanaf een truck goedkoper en uit logistiek oogpunt minder complex, dan die vanaf een wapenplatform in de lucht of onderzee.

Wat de afmetingen en het gewicht betrof, was het nieuwe kruisvluchtwapen veel 'handzamer' dan zijn

**BGM
119**

GENERAL DYNAMICS
Convair Division

For more information, contact:
Vice President – Program Development
General Dynamics Convair Division
P.O. Box 80847
San Diego, CA 92138

U.S. AIR FORCE / GENERAL DYNAMICS

**GROUND LAUNCHED
CRUISE MISSILE
WEAPON SYSTEM**

In peacetime, the GLCM system is secured in NATO main operating bases. During intensified alerts, system elements quickly move to concealed, off-road locations. Launch can be from remote, off-road sites. Shown: start of an operational test flight conducted by the Air Force.

231510x0782

Reclamefolder van de Amerikaanse fabrikant General Dynamics waarin de belangrijkste karakteristieken van de *Ground Launched Cruise Missile (GLCM)* worden toegelicht.

voorgangers, zoals de Mace. Dat was te danken aan de *turbofan*, een uiterst kleine en betrekkelijk stille straalmotor die in opdracht van de *us Air Force* was ontwikkeld. Vanwege de compactheid liet de GLCM zich makkelijk transporteren door de lucht, in een onderzeeboot of per truck. Op het land was het wapensysteem ook nog gemakkelijk te camoufleren. Vier *cruise missiles* konden worden afgevuurd vanuit een 17 meter lange, speciaal ontwikkelde lanceerwagen, de zogenaamde *Transporter Erector Launcher (TEL)*. Ter vergelijking: slechts een enkele *ss-20*-raket (met maximaal drie onafhankelijk richtbare kernkoppen) kon worden afgevuurd vanuit een lanceerwagen van vergelijkbare afmetingen.

Vergeleken met de logge Sovjetwapens voor de middel-lange afstand, was de *cruise missile* een David in het land van Goliath.²⁵

Belangrijk in de aanbeveling door de HLG was dat de GLCM relatief goedkoop was. Ze kon daarom in grote aantallen worden ingezet, wat het eventuele verliespercentage compenseerde.²⁶ Mede op basis van die overweging maakte de HLG de berekening dat er 572 moderne wapensystemen vereist waren: 464 kruisvluchtwapens en 108 Pershing 11's.²⁷ Nu dit advies op tafel lag, probeerden diplomaten de reacties van Moskou op de beoogde modernisering in te schatten. In augustus 1978 passeerden verschillende scenario's en alternatieven de revue.²⁸ De HLG redeneerde dat de modernisering van het kernwapenarsenaal moest worden gecombineerd met (pogingen tot) het sluiten van nieuwe kernwapenverdragen met het Kremlin.²⁹ Deze 'geïntegreerde strategie'



De Pershing II-raket, hier afgebeeld, moest de Pershing 1A in West-Duitsland vervangen.

bood, zo was de inschatting, de beste vooruitzichten op een nucleair evenwicht. Idealiter zouden de kernwapens voor de middellange afstand volledig kunnen worden afgeschaft, maar een dergelijk scenario was alleen realiseerbaar vanuit een gelijkwaardige onderhandelingspositie. De Pershing II's en kruisvluchtwapens moesten zegge 'leverage' bieden aan de onderhandelingsstafel.

Een saamhorige en krachtige opstelling van de NAVO-lidstaten zou de militaire en politieke 'koppeling' tussen Noord-Amerika en West-Europa onderstrepen. Dit was een voorwaarde voor succesvolle onderhandelingen. De Britse en West-Duitse regeringen, beide openlijk voorstander van nucleaire modernisering, wilden niet als enige de last en verantwoordelijkheid dragen voor de verdediging van Europa.³⁰ Een te sterk West-Duitsland zou bovendien aanstoot geven aan de buurlanden, niet in de laatste plaats aan die van het Warschaupact. Deelname van diverse landen was een voorwaarde voor

Amerikaanse steun, want het Congres in Washington zou alleen instemmen met de productie van de Pershing II's en kruisvluchtwapens indien minimaal drie bondgenoten deze wapensystemen daadwerkelijk op hun grondgebied zouden plaatsen. De NAVO-partners dienden zich al in een vroeg stadium te committeren aan de kernwapenmodernisering om te voorkomen dat zij in een later stadium niet thuis zouden geven.

De Scandinavische bondgenoten Denemarken en Noorwegen vielen direct af omdat zij geen kernwapens op hun grondgebied tolereerden. Frankrijk voerde sinds 1966 een onafhankelijk defensiebeleid met eigen kernwapens. Turkije en Griekenland waren politiek instabiel en de relatie tussen beide landen was slecht. Ook kwam Turkije door eerder gemaakte afspraken tussen Moskou en Washington niet in aanmerking voor plaatsing; na de Cubacrisis in 1962 hadden de VS hun Jupiter-raketten uit Turkije teruggetrokken. Het

Kremlin zou het opnieuw stationeren van kernwapens in dit land vrijwel zeker als een provocatie opvatten. Groot-Brittannië, de Bondsrepubliek, Italië, België en Nederland bleven hiermee als kandidaten over. West-Duitsland kreeg alle 108 Pershing 11's toebedeeld omdat deze de Pershing 1-raketten vervangen die al in dit land stonden opgesteld. De 464 kruisvluchtwapens zouden worden verdeeld tussen de voornoemde vijf lidstaten. Op basis van een verdeelsleutel verzocht de HLG Nederland 48 van deze wapens op zijn grondgebied te stationeren.

Haagse reserves

Politiek Den Haag reageerde terughoudend op het verzoek. Het kabinet Van Agt-Wiegel (1977-1981) stond namelijk voor een dilemma. Enerzijds was Nederland altijd 'het braafste jongetje in de NAVO-klas' geweest en dat wilde de regering zo houden. Anderzijds was het regeringsbeleid erop gericht de rol van kernwapens terug te dringen. Dat stond in de 'kernwapennota' uit 1978 en was min of meer een voortzetting van het beleid

van het voorgaande kabinet onder leiding van J.M. den Uyl (PVDa).³¹ Een meerderheid van de Tweede Kamer steunde dit beleid. Een onvoorwaardelijke Nederlandse instemming met plaatsing van de kruisvluchtwapens leek dan ook geen optie.

De zaak stond al direct op scherp door een kritische publieke opinie. Deze was mede tot stand gekomen door het debat over de zogenaamde 'neutronenbom'. Deze discussie was in 1977 begonnen naar aanleiding van de mogelijke introductie van het *Enhanced Radiation*-wapen (ERW) in Europa. Dit tactisch nucleaire wapen had een verhoogd stralingseffect en een geringe explosieve kracht, waardoor de nevenschade ervan beperkt zou blijven. Het pantser van tanks bood geen bescherming tegen de straling en daarom leek het wapensysteem een geschikt antwoord op een massale aanval van het Warschaupact over bijvoorbeeld de Noord-Duitse laagvlakte. Desalniettemin gaf de publieke opinie een andere uitleg aan de eigenschappen van het wapen. Het 'death-ray'-wapen zou louter mensen doden en gebouwen laten staan. Vele tegenstanders beschouwden dit als het toppunt van pervers denken. De neutronenbom werd gezien als het 'ultieme kapitalistenwapen'.³² Na de nodige aarzeling be-



De eventuele introductie van het neutronenwapen door de NAVO lokte in diverse westerse landen demonstraties uit, zoals hier in Amsterdam op 26 oktober 1978.

sloot de Amerikaanse president J.E. Carter in maart 1978 het wapen niet in productie te nemen.³³

Gezien de binnenlands-politieke tegenstellingen kon defensie-minister Scholten bij een officiële NAVO-vergadering eind 1978 zich niet committeren aan de stationering van kruisvluchtwapens in Nederland.³⁴ De HLG begroette deze gereserveerde opstelling met weinig enthousiasme, aangezien de plaatsing van SS-20-raketten onverminderd voortging.³⁵ De belangrijkste NAVO-landen meenden bovendien dat er knopen moesten worden doorgehakt. Tijdens een topontmoeting tussen de leiders van de VS, West-Duitsland, Groot-Brittannië en Frankrijk op het Caraïbische eiland Guadeloupe in januari 1979, verklaarden de eerste drie dat er eind 1979 een officieel plaatsingsbesluit moest volgen. De VS hadden nog altijd grote economische en politieke belangen bij een veilig en stabiel Europa en ook de Europese NAVO-partners verwelkomden de samenwerking. In een brief aan premier Van Agt schreef president Carter: “The decision will require steadfastness and determination to obtain alliance consensus on theater nuclear modernization and arms control, which I hope can be achieved by the end of the year [1979].”³⁶

Conform het regeringsbeleid drong de Nederlandse delegatie binnen de HLG aan op kernwapenbeheersing. De plannen voor modernisering – zo stelde ze – mochten in elk geval niet leiden tot een kwantitatieve toename van kernwapens in Europa. De Britten waren sceptisch en meenden dat de modernisering moest worden voltooid voordat er onderhandelingen konden plaatsvinden.³⁷ West-Duitsland schaarde zich achter het Nederlandse standpunt, dat in het verlengde lag van de zienswijze van de HLG: plaatsing van nieuwe wapens en tegelijkertijd onderhandelen. Op aandringen van beide landen kwam het op 6 april 1979 tot de instelling van de *Special Group on Arms Control and Related Matters* (SG). Dit overlegorgaan moest een voorstel formuleren voor ‘INF [Intermediate range Nuclear Forces] arms control’.³⁸

Bij de eerste plenaire zitting van de HLG en SG op 6 november bespraken de leden hun opvattingen over het voorlopige plan van modernisering en wapenbeheer-

sing. Een voorstel van de SG om duizend kernwapens te ontmantelen, kon rekenen op brede steun. De bevindingen van de HLG en SG werden samengevoegd tot het zogeheten *Integrated Decision Document* (IDD). Dit hield in dat 464 GLCM’s zouden worden geplaatst in Groot-Brittannië, de Bondsrepubliek, Italië, België en Nederland. Daarnaast zou West-Duitsland zijn verouderde Pershing 1A-raketten vervangen door 108 Pershing II’s. De tweede component behelsde een uitnodiging aan het adres van de Sovjet-Unie om te komen onderhandelen over een vermindering van het aantal kernraketten voor de middellange afstand in Europa.

Volgens de Nederlandse vertegenwoordiger, B.J.M. baron van Voorst tot Voorst, was de ‘dubbele problematiek’ in eigen land nog altijd een politiek twistpunt.³⁹ De Nederlandse regering had nog geen duidelijk standpunt ingenomen en kon daarom nog niet instemmen met het IDD. Wel stelde de Nederlandse vertegenwoordiger voor de zogenaamde ‘nuloptie’ op te nemen in het conceptbesluit. Deze nuloptie kwam erop neer dat de NAVO bereid moest zijn de voorgenomen modernisering ongedaan te maken indien Moskou zijn SS-20-arsenaal volledig zou afbouwen. Aanvankelijk nam een meerderheid van de alliantie deze optie niet serieus; de BRD toonde echter wel enige belangstelling.

In de Tweede Kamer ging de discussie over de modernisering van de kernwapens van de NAVO van start in het voorjaar van 1979. Pas in november, een maand voor het uiteindelijke besluit, betrokken de politieke partijen echter definitief hun stellingen.⁴⁰ De PVDA was ondanks interne verdeeldheid unaniem tegen plaatsing, terwijl de VVD voor was. CDA en D’66 zetten kanttekeningen bij het voorstel. De Nederlandse twijfel kon andermaal rekenen op weinig sympathie van de bondgenoten. In een tv-interview met de AVRO gaf de *Supreme Allied Commander Europe* (SACEUR), de Amerikaanse generaal B.W. Rogers, te kennen dat het plaatsingsbesluit absoluut noodzakelijk was: “If the decision is made to deploy, at least that is a firm decision, that we mean business, and we can go to the negotiating table in the meantime, even before deployments take place, from a position of strength.”⁴¹



In 1979 trad de Amerikaanse generaal B.W. Rogers aan als *Supreme Allied Commander Europe* (SACEUR). Hij was de militaire opperbevelhebber van de NAVO in Europa.

Op 27 november, tijdens een vergadering van de permanente leden van de HLG, stemden alle landen in met de grondbeginselen van het IDD – kernwapenmodernisering en gelijktijdige onderhandelingen. Nederland wilde het besluit echter binden aan bepaalde voorwaarden. De stationering van de Pershing 11's en kruisvluchtwapens moest afhankelijk worden gemaakt van de resultaten van de wapenbeheersingsgesprekken.

De Tweede Kamer gooide vervolgens echter roet in het eten. De Kamerleden A. Stemerding (PVD) en L.J. Brinkhorst (D'66) dienden op 6 december, daags voor de NAVO-top, een motie in.⁴² Hierin stond dat Nederland niet kon instemmen met de productie en plaatsing van de kruisvluchtwapens. Een parlementaire meerderheid – onder wie tien 'loyalisten' van het CDA – stemde voor de motie. Het kabinet verkeerde nu in een lastig parket. Volgens minister Scholten was het gezag waarmee de regering op het hoogste internationale niveau sprak, ernstig aangetast.⁴³



De Kamerleden L.J. Brinkhorst (D'66) en A. Stemerding (PVD). Daags voor het NAVO-dubbelbesluit dienden ze met succes een motie in, onder meer tegen de plaatsing van de 'kruisraket' op Nederlands grondgebied.

Het NAVO-dubbelbesluit

Op 12 december 1979 vond er in het NAVO-hoofdkwartier in Brussel een bijzondere zitting plaats. De ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van veertien betrokken NAVO-landen (zonder Frankrijk) zouden zich uitspreken over het IDD. Er moest een beslissing worden genomen, het zogeheten 'dubbelbesluit', om aan de ene kant de NAVO-kernwapens voor de middellange

afstand in Europa te moderniseren en tegelijkertijd Moskou het aanbod te doen te gaan onderhandelen over de middellange-afstandswapens. Omdat bondskanselier Schmidt als voorwaarde had gesteld dat het besluit door de gehele NAVO moest worden gesteund, waren de vooruitzichten niet rooskleurig. De Nederlander J.M.A.H. Luns, de secretaris-generaal van de NAVO en voorzitter van de bijeenkomst, voorzag dat het moeilijk zou worden een unaniem besluit te nemen over de



Op 12 december 1979 namen de bewindslieden van veertien NAVO-landen het zogenaamde 'dubbelbesluit' in Brussel. Nederland werd vertegenwoordigd door minister Ch.A. van der Klaauw (Buitenlandse Zaken) en minister W. Scholten (Defensie).



De secretaris-generaal van de NAVO J.M.A.H. Luns gaf op 12 december 1979 een persconferentie naar aanleiding van het NAVO-dubbelbesluit.

gemeenschappelijke slotverklaring.⁴⁴ Nederland had immers meermaals kanttekeningen geplaatst bij het voornemen om kruisvluchtwapens te produceren en te stationeren in Europa. De vele verslaggevers die zich rond het NAVO-hoofdkwartier in Brussel verzamelden, wisten dat er nieuws in de lucht hing.

Het moment was gekomen voor Nederland om zich uit te laten over de voorgedrukte tekst. Naast minister Scholten had zich minister van Buitenlandse Zaken Ch.A. van der Klaauw (VVD) gevoegd. Zij kozen ervoor als laatsten het woord te nemen, zodat er eerst enige positieve geluiden zouden klinken. Tegen de verwachtingen in maakte de Belgische minister van Buitenlandse Zaken, H.F. Simonet, als eerste bezwaar tegen de stationering van kruisvluchtwapens. Hij vroeg om zes maanden uitstel van het plaatsingsbesluit. Daarna was de beurt aan Van der Klaauw, die zich opgelaten voelde omdat het standpunt dat hij moest verkondigen indruiste tegen zijn persoonlijk ideeën over de kwestie.⁴⁵ De bewindsman zette uiteen dat Nederland de redenen voor de modernisering onderschreef, maar dat het graag zag dat het wapenbeheersingsoverleg voorrang kreeg. De resultaten daarvan zouden moeten worden afgewacht alvorens het besluit tot plaatsing kon worden genomen. Zijn regering wilde daarom nu nog niet beslissen over de Nederlandse bijdrage aan de modernisering. Zij zou dat pas twee jaar later doen, in december 1981, waarbij ze dan zou meewegen in hoeverre het streven naar beperking van kernwapens succes had gehad. Vervolgens lichtte minister Scholten deze stellingname nader toe.

De Nederlanders kregen harde kritiek van onder meer de West-Duitse minister van Buitenlandse Zaken.⁴⁶ Van der Klaauw, een beroepsdiplomaat met weinig politieke ervaring, beet van zich af door te stellen dat Nederland door de jaren heen een trouwe bondgenoot was geweest, dat het zijn huidige kernwapentaken serieus nam, maar dat de linkse oppositie en een deel van het CDA 'nee' hadden gezegd tegen de kruisvluchtwapens. Daarmee had de Nederlandse regering nu eenmaal rekening te houden. Enkele aanwezigen toonden begrip voor dit

spontane betoog, maar de suggestie van de Nederlandse vertegenwoordigers het voorbehoud in het communiqué van de vergadering op te nemen, stuitte op grote weerstand bij de overige bondgenoten. Het communiqué moest immers eenheid uitstralen in de richting van de bevolking van de lidstaten én het Warschaupact.⁴⁷ Het Nederlandse voorbehoud kwam derhalve alleen in de bijlage van het geheime IDD te staan.

Het NAVO-dubbelbesluit was in Nederland voorpaginanieuws. Zo ook de beslissing van het kabinet om pas over twee jaar een besluit te nemen over het al dan niet plaatsen van 48 kruisvluchtwapens op Nederlandse bodem. Hierdoor was Nederland volgens minister Scholten in een 'wachtkamerpositie' beland.⁴⁸ Een brandende vraag was of Nederland zich nu wel of niet voor de productie van de nieuwe wapensystemen had uitgesproken. Uit het NAVO-communiqué viel dit niet op te maken; er stond immers niets in over een Nederlands voorbehoud. Volgens de PVDA en de VVD liet het communiqué er geen misverstand over bestaan dat het kabinet met het moderniseringsbesluit had ingestemd. Van Agt benadrukte dat het voorbehoud wel degelijk was opgenomen in het IDD; het communiqué was slechts een persbericht.⁴⁹ Verder verklaarde de premier dat de productie een zaak van de Amerikanen was. Daar ging Nederland niet over.

Tijdens het parlementaire slotdebat in de nacht van 19 op 20 december 1979 werd Van Agt het vuur na aan de schenen gelegd. Een belangrijk discussiepunt was of het kabinet verantwoordelijk was voor het NAVO-besluit tot productie en plaatsing van de nieuwe kernwapens. Van Agt zei de dreiging van de SS-20-raketten te erkennen, maar wilde allereerst inzetten op wapenbeheersing.⁵⁰ De oppositie nam geen genoegen met deze verklaring. De PVDA-fractie diende samen met D'66 een motie in, waarin het kabinetsbesluit werd bekritiseerd, maar deze ontving onvoldoende steun (66 tegen 81 stemmen). Tegen de verwachting in wilden de tien CDA-dissidenten de coalitie niet in gevaar brengen, hoewel zij in beginsel grote moeite hadden met het NAVO-dubbelbesluit.⁵¹



Tijdens het Kamerdebat van 19 december 1979 verdedigde het kabinet zijn standpunt inzake het NAVO-dubbelbesluit. Op de foto v.l.n.r.: minister Ch.A. van der Klaauw (Buitenlandse Zaken), vvd-Kamerlid A. Ploeg, premier A.A.M. van Agt en minister W. Scholten (Defensie).



Minister van Defensie, H.A.F.M.O. van Mierlo, vroeg de NAVO in 1981-1982 om begrip voor het aarzelende Nederlandse standpunt ten opzichte van de plaatsing van kruisvluchtwapens.

In de wachtkamer

Bij de verkiezingen van mei 1981 verloor de regering haar meerderheid in het parlement. Het nieuwe kabinet, Van Agt-II, bestond uit een coalitie van CDA, PVDA en D'66. De sociaaldemocraten waren nog altijd tegen plaatsing, terwijl de sociaalliberale en de christendemocraten het plaatsingsbesluit wilden laten hangen van de komende wapenonderhandelingen in Genève. Om het overleg over deze kwestie (met name tussen de betrokken departementen) te bevorderen, werd de stuurgroep 'wapenbeheersing en nucleaire bewapening' ingesteld. Minister van Defensie H.A.F.M.O. van Mierlo (D'66) poogde tussentijds in het buitenland begrip te creëren voor het Nederlandse dilemma. Dat deed hij met betrekkelijk succes bij een vergadering van de NPG in het kasteel Gleneagles in Schotland in oktober 1981. Van Mierlo was een overtuigd voorstander van kernwapens: "Als ze afschrikwekkend genoeg zijn om de



Op 21 november 1981 namen in Amsterdam 400.000 mensen deel aan een vredesmars tegen kernbewapening, in het bijzonder tegen de plaatsing van kruisvluchtwapens in Nederland.

tegenpartij te weerhouden om een oorlog te beginnen, voldoen ze aan hun missie.”⁵² Toch moest hij de bondgenoten meedelen dat het moeilijk (zo niet onmogelijk) zou zijn om, zoals eerder toegezegd, in december van dat jaar een plaatsingsbesluit te nemen. De resultaten van de INF-onderhandelingen, die gingen over de wapensystemen voor de middellange afstand van 1.000 tot 5.500 km, waren het centrale toetsingscriterium voor de besluitvorming, maar deze waren in het najaar van 1981 nog altijd niet begonnen. De regering stelde het plaatsingsbesluit daarom op 16 november voor onbepaalde tijd uit.

Overigens had de Nederlandse delegatie tijdens de top in Gleneagles opnieuw aandacht gevraagd voor de nuloptie.⁵³ Zoals hiervoor al opgemerkt, zou volgens deze zienswijze de modernisering van de NAVO-kernwapens worden teruggedraaid indien de Sovjet-Unie alle ss-20's terugtrok van het Europese continent. West-Duitsland toonde andermaal belangstelling en wist later de vs

ervan te overtuigen dat het de moeite waard zou zijn dit voorstel aan de USSR voor te leggen.

In de aanloop naar de INF-onderhandelingen groeiden de protesten in West-Europa. Omdat er vooral in Nederland massaal werd gedemonstreerd, plakte de conservatieve Amerikaanse historicus en publicist W. Laqueur het etiket ‘Hollanditis’ op het verschijnsel van massaal verzet tegen de atoombewapening.⁵⁴ De breed gedragen angst voor een kernoorlog zorgde voor grote maatschappelijke verdeeldheid. Op 21 november 1981 stroomde Amsterdam vol met 400.000 demonstranten die, begeleid door sprekers en artiesten, door het stadscentrum trokken om te protesteren tegen de kruisvluchtwapens. De demonstratie was georganiseerd door het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV) met als voorzitter M.J. Faber, een christelijke organisatie die de leus muntte: ‘Help de kernwapens de wereld uit, om te beginnen uit Nederland’. De massale optocht trok enorme media-aandacht. In Brussel, Bonn, Londen en in enkele Itali-

aanse steden vonden eveneens demonstraties plaats.⁵⁵ De zorgen over de kernwapenwedloop werden breed gedeeld. Die werden nog vergroot door officiële onderzoeksrapporten van de VN die zouden aantonen dat de wereld onveiliger werd door de toenemende productie van atoomwapens.⁵⁶

Met het oog op de groeiende protesten was het belangrijk om maatschappelijk draagvlak voor een eventuele plaatsing te creëren. Al een jaar eerder had minister A. Pais (VVD) van Onderwijs en Wetenschappen tijdens een kabinetsoverleg zijn bezorgdheid geuit over de gebrekkige voorlichting over de kruisvluchtwapens. De betrokken bewindslieden moesten zijns inziens een beter voorlichtingsbeleid ontwikkelen met de nadruk “op feitelijke gegevens over de militaire krachtsverhouding”.⁵⁷

De stichting Atlantische Commissie voelde zich hiertoe geroepen. De officiële doelstelling van deze stichting was een zo breed mogelijke publieke belangstelling te wekken voor de trans-Atlantische betrekkingen. Zij erkende de Nederlandse zorgen over de wapenwedloop, maar vond tevens dat de burger in elk geval moest kunnen oordelen op basis van objectieve informatie.⁵⁸ De Atlantische Commissie richtte zich op drie doelgroepen: de beroepsmatig betrokkenen, de geïnteresseerden, en personen met ‘basisbehoeften’ zoals leken en scholieren. Onder meer brochures, studiebroeken en -dagen, conferenties en reizende tentoonstellingen dienden als voorlichtingsmiddelen. De nadruk lag hierbij steeds op het belang van de NAVO voor het Nederlandse veiligheidsbeleid en het defensieve karakter van dit bondgenootschap. De Directie Voorlichting van het ministerie van Defensie verspreidde ook informatie over kernwapens, voornamelijk voor dienstplichtigen, waarin bijvoorbeeld de logica van het afschrikkingsevenwicht werd toegelicht.⁵⁹ Niet iedereen was ontvankelijk voor het informatiemateriaal, dat soms werd vernield of gestolen, vermoedelijk door een relatief kleine groep radicalen. Dergelijke acties gaven overigens blijk van een verharding van de strijd.

Op 30 november 1981 begonnen in Genève nieuwe

onderhandelingen over strategische kernwapens, de *Strategic Arms Reduction Talks* (START), en over de INF-wapensystemen voor de middellange afstand. Bondskanselier Schmidt had de Sovjet-Unie daartoe weten over te halen. Niettemin verliepen de besprekingen moeizaam. Dit had vooral te maken met de onderkoelde relatie tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie. In 1976 was een decreet uitgevaardigd dat Amerikaanse ambtenaren in functie verbood om het woord ‘detente’ nog langer te gebruiken. De Sovjetinval in Afghanistan in 1979 veroorzaakte bovendien grote verontwaardiging: enkele NAVO-landen namen de erop volgende zomer uit protest niet deel aan de Olympische Spelen in Moskou. Het presidentschap van R.W. Reagan, die in 1981 het Witte Huis betrad, zorgde voor olie op het vuur. Deze Republikein wilde het Amerikaanse zelfvertrouwen opvijzelen door een krachtige houding aan te nemen ten opzichte van Moskou.⁶⁰ Door het Amerikaanse defensiebudget te verhogen met 10% zette hij zijn woorden kracht bij, hetgeen de angst en achterdocht van het Kremlin voedde.⁶¹

Inmiddels was het in Nederland in mei 1982 tot een botsing gekomen tussen de PVDA en CDA-D’66 over sociaaleconomische kwesties. De coalitie viel uiteen en er volgden nieuwe verkiezingen. Een coalitie van CDA en PVDA leek bij voorbaat uitgesloten. De sociaaldemocraten hadden van de kruisvluchtwapens een halszaak gemaakt. Premier Van Agt had de PVDA op dit vlak vergeefs tot inschikken verzocht. In het najaar van 1982 werd een nieuwe regering gevormd tussen het CDA en de VVD onder de christendemocraat Lubbers. Bij zijn aantreden als premier waren de binnenlandse verhoudingen gespannen. De nieuwe regering zag zich geconfronteerd met een hoogoplopende overheidsschuld en een stagnerende economie. Er waren 473.000 geregistreerde werklozen en de maatschappelijke stemming was somber.⁶² Over het plaatsingsbesluit bestond binnen het kabinet geen overeenstemming. De VVD wenste uitvoering te geven aan het NAVO-dubbelbesluit. Het CDA daarentegen hoopte de plaatsing te kunnen voorkomen. De nieuwe premier mikte dan ook op een gunstige uitkomst van het Geneefse wapenbeheersingsoverleg.⁶³



Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1982 nam de PVDA een uitgesproken afwijzend standpunt in tegenover de kruisvluchtwapens, waardoor een coalitie met het CDA en de VVD op voorhand uitgesloten was.

Alle ogen op Woensdrecht

Om de Amerikanen in Genève een sterke onderhandelingspositie te verschaffen, nam het Nederlandse kabinet op 28 juni 1983 het besluit dat de Vliegbasis Woensdrecht in West-Brabant de locatie zou worden voor de eventuele plaatsing.⁶⁴ Het kabinetsbesluit verraste velen. Desalniettemin wees de regering er in een Kamerbrief met nadruk op dat “op geen enkele wijze vooruit wordt gelopen op de eventuele plaatsing van kruisvluchtwapens in ons land”.⁶⁵ De locatiekeuze moest de NAVO-bondgenoten er in de eerste plaats van overtuigen dat Nederland zich aan het beoogde tijdschema hield. Den Haag stelde Washington dan ook onmiddellijk op de hoogte van het nieuws.⁶⁶ Generaal Rogers van de NAVO had zich tot dan toe tevreden moeten stellen met de kennisgeving dat Nederland de technische en juridische mogelijkheden voor plaatsing bestudeerde.⁶⁷

Landelijk stond de gemeente Woensdrecht plotseling volop in de aandacht. Er kwamen “luidruchtige, zelfs orde verstorende demonstranten” met spandoeken naar



Na het locatiebesluit van het kabinet-Lubbers stond Woensdrecht volop in de belangstelling. Met het dragen van dit soort buttons gaven demonstranten blijk van hun afwijzing van geweld en kernwapens.

Hoogerheide, dat deel uitmaakte van de gemeente.⁶⁸ Na de bekendmaking lieten vooral tegenstanders van een eventuele plaatsing van zich horen.⁶⁹ Kerkelijke genootschappen, vredesplatformen en actiegroepen, waaronder regionale IKV-kernen, verzetten zich tegen de voorbereidingen op een mogelijke stationering van kernwapens. De opvatting van de broeders van de Gemeente Volksabdij Ossendrecht was exemplarisch voor het 'nee-kamp'. Zij wezen kernwapens af als aanvals- en vergeldingswapen omdat "de vernietigende kracht ervan een grens overschrijdt die op geen enkele wijze te verantwoorden is". Opvallend is dat het voortbestaan van de mensheid in veel uitingen ter sprake kwam, wat aantoonde hoe groot de bezorgdheid was en hoe hoog de emoties waren opgelopen. De CDA-fractie in de gemeenteraad van Woensdrecht noemde de aanwijzing "een overval" maar toonde ook begrip voor het besluit: ze moesten ergens komen en "dat is dan helaas in Woensdrecht".⁷⁰

Ook voorstanders van de locatiekeuze lieten als gezegd van zich horen; hun reacties waren soms niet minder emotioneel. Een briefschrijver uit Dordrecht meende dat de argumenten tegen de locatiekeuze waren geconstrueerd door "geroutineerde knapen gevoed door 't Kremlin". Tevens ontving het gemeentehuis tal van exemplaren van een voorgedrukte kaart met daarop een afbeelding van Sovjetleider J.V. Andropov met het cynische onderschrift: "Ik waarschuw, plaats geen kernraketten (laat dat maar aan mij over)." Het Oud-Strijders Legioen (OSL) stelde in een brief aan de gemeente dat de landsverdediging een zaak was van de centrale overheid en dat de lokale politici zich daar niet mee dienden te bemoeien.⁷¹

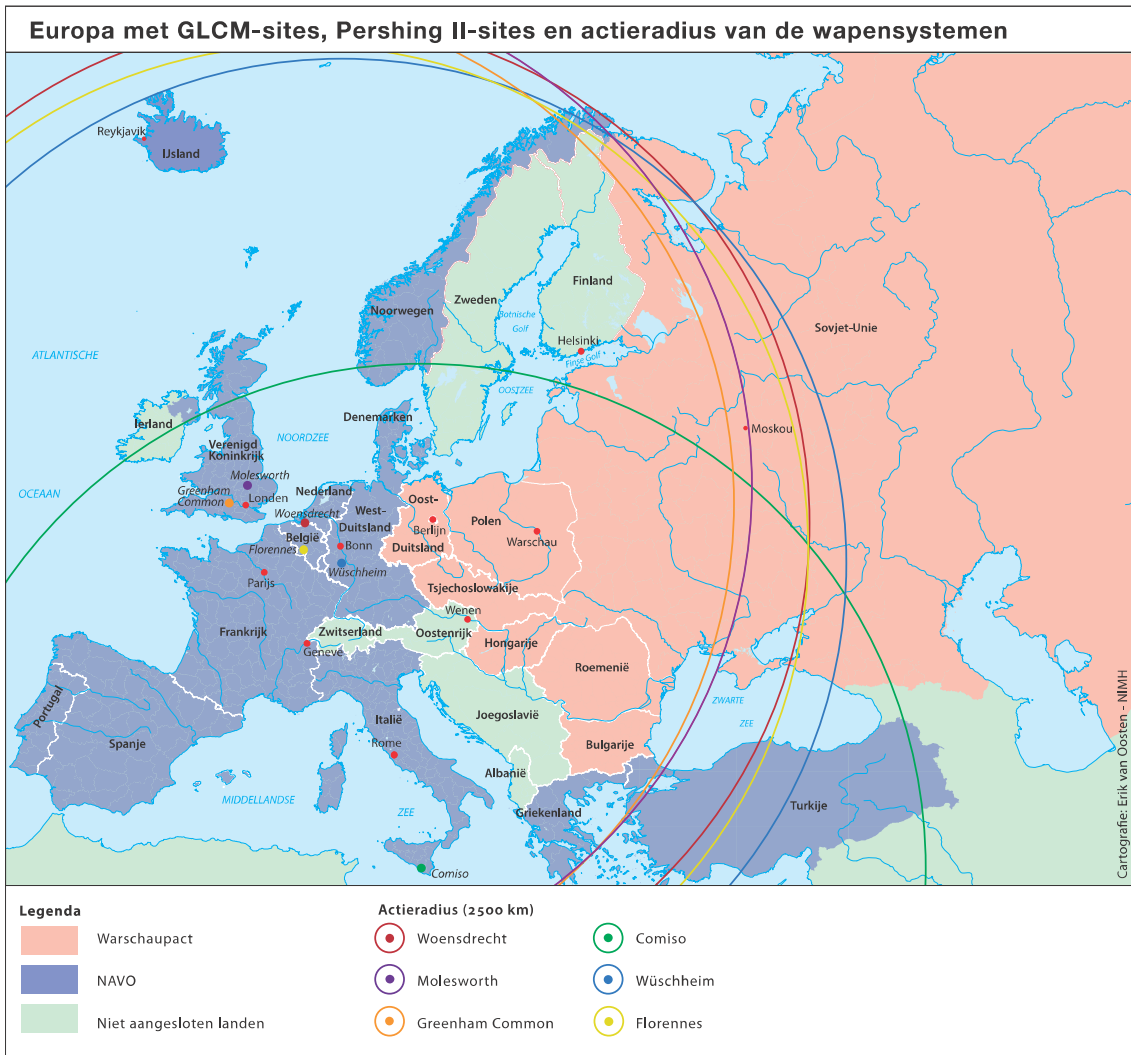
De militairen op de Vliegbasis Woensdrecht hielden het hoofd koel tegenover 'de buitenwacht'. Een veelgehoorde uitspraak was dat zij zo goed mogelijk invulling probeerden te geven aan hun functie als militair.⁷² Majoor J.F.R. Feenstra, die na de locatiekeuze optrad als woordvoerder van de basis, vatte de stemming van het personeel als volgt samen: "Wij zitten hier maar als uitvoerders van een politiek besluit. Niemand houdt van

kruisraketten, ook militairen niet. [Maar] als die kruisraketten er komen, dan is dat om de vrede."⁷³

Voor de Luchtmachtraad, het hoogste besluitvormings- en adviesorgaan van de luchtstrijdkrachten, waren de financiële implicaties van het kabinetsbesluit het belangrijkste discussiepunt. Enkele maanden na de locatiekeuze bleek dat de basisbeveiliging in toenemende mate werd belast.⁷⁴ De kosten voor extra beveiligingsmaatregelen waren niet afgedekt in de defensiebegroting. In december 1983 oordeelde de raad, met instemming van het Comité Chefs van Staven/Bevelhebbers, dat er zoveel mogelijk moest worden gestreefd naar externe financiering van deze kosten.⁷⁵

Intussen gingen het tekenwerk en de aanvraag van de voorbereidende bouwvergunningen van start. Het Rijk vroeg de gemeente in te stemmen met het bestemmingsplan 'buitengebied oost vliegveldgebied'. Het college van B&W liet de gemeenteraad weten dat het daar weinig tegen kon doen.⁷⁶ De werkzaamheden maakten veel tegenstanders ongerust. Herhaaldelijk moest de overheid benadrukken dat het eigenlijke plaatsingsbesluit nog niet genomen was.

Nederland had met de officiële locatiekeuze voor Woensdrecht overigens geen primeur. Al in juni 1980 wees de Britse regering de vliegbases van de *Royal Air Force* (RAF) Greenham Common en Molesworth aan als locaties voor de *cruise missiles*. Dat leidde ook daar tot heftige protesten. De Italiaanse keuze voor de Vliegbasis Comiso op Sicilië volgde een jaar later. Dit besluit stuitte op grote weerstand van de Italiaanse vredesbeweging. Van de vijf miljoen Sicilianen was een vijfde tegen de plaatsing.⁷⁷ Een saillant detail is dat de invloedrijke Italiaanse maffia voor de plaatsing was omdat ze meende er economisch profijt van te hebben. Een regionale secretaris van de *Partito Comunista Italiano*, een fel tegenstander van de plaatsing, werd door de maffia geliquideerd. Desondanks gingen de bouw en renovatie spoedig van start, maar dat verliep niet zonder problemen. Grote delen van de vliegbasis waren overwoekerd en er lag bovendien nog munitie uit de Tweede Wereldoorlog.



Op 28 maart 1983 maakte de centrumrechtse Belgische regering van premier W.A.E. Martens bekend dat de Vliegbasis Florennes, 65 km ten zuiden van Brussel, het meest geschikt was voor de mogelijke plaatsing van 48 kruisvluchtwapens. Ondanks maatschappelijke weerstand gingen de voorbereidingen voor de bouw van onderkomens van de Amerikanen van start. Op 8 no-

vember 1983 besloot een meerderheid van de christendemocraten en liberalen in het parlement in Brussel dat de beslissingsbevoegdheid over het al dan niet plaatsen van kruisvluchtwapens op Belgisch grondgebied toekwam aan het kabinet en niet aan het parlement: "Het komt de regering toe of en in welke mate vreemde troepen op Belgisch grondgebied worden toegelaten. (...)

en met name of en in welke mate deze troepen voorzien mogen zijn van kernwapens”, aldus het commentaar van premier Martens.⁷⁸ Moties van de sociaaldemocraten en groene splinterpartijen tegen dit besluit haalden het niet.

De eerste zuurtest

Alle inspanningen van de NAVO-bondgenoten ten spijt, kwamen de twee supermachten bij de INF-onderhandelingen in Genève nauwelijks tot elkaar. Het

overleg was halverwege 1983 al ruim anderhalf jaar gaande, maar beide partijen waren het over tal van zaken nog altijd oneens. Zo was er onenigheid over de telcriteria: welke wapensystemen dienden er te worden meegeteld? De maximale dracht van 5.000 km vormde eveneens een complicatie, omdat de vs het zinloos vonden de onderhandelingen te beperken tot wapensystemen die in Europa aanwezig waren. Deze categorie wapens moest wereldwijd worden aangepakt, omdat de ss-20's mobiel waren en gemakkelijk en snel vanaf locaties ten oosten van de Oeral naar het oude continent konden worden overgebracht.



De Sovjetdiplomaat Y.A. Kvitsinsky (links) en zijn Amerikaanse tegenhanger P.H. Nitze slaagden er in 1983 in Genève niet in de patstelling inzake de kernwapenproblematiek in Europa te doorbreken.